

בגדר יציאת שש שנים*

א

במשנה בקידושין (פ"א מ"ב):

עבד עברי נקנה בכסף ובשטר, וקונה עצמו בשנים וכו'.

וצריכים אנו להתבונן מהו גדר יציאת שש שנים. וכדי להבין זאת יש לנו לבחון גדר יציאת שש שנים במוכר עצמו, וכפי שיבואר בעז"ה בגוף המאמר. שואלת הגמ' (יד ע"ב): "מאן תנא דלא יליף שכיר שכיר?" ומביאה הגמ' מחלוקת בין רבי אליעזר לרבנן, שהמוכר עצמו נמכר לשש ויתר על שש; מכרוהו כ"ד אינו נמכר אלא לשש וכו' רבי אליעזר אומר זה וזה אינו נמכר אלא לשש וכו'.

מקשה הרשב"א (שם ד"ה 'מוכר עצמו'), מאחר דמוכר עצמו אינו יוצא בשש לדעת רבנן, דקיימא לן כוותיהו, אם כן איך תבואר המשנה שכתבה בסתמא שעבד עברי קונה עצמו בשנים? ועיין שם שתירץ שני תירוצים:

א. משנתנו הולכת כדעת רבי אליעזר.

ב. או אפילו כרבנן, ומשנתנו לאו בדווקא דיברה.

והקשה זאת גם התוס' יו"ט על משנתנו, ותירץ דיכול המוכר עצמו להתנות מכירתו למס' שנים שהקציב, ואפילו לפני היובל, ולכן שייך לומר גם על מוכר עצמו שקונה עצמו בשנים (והיינו לאפוקי מיציאת יובל, דעל זה נאמר קניין עולם). ויש לדון בדבריו, דבשלמא נמכר על פי ב"ד שייך לומר על זה קונה עצמו בשנים, ויש בזה משום חידוש במשנה; אבל מוכר עצמו שתלוי בהתנאתו – מה שייך לחדש לן דין יציאת שנים? והרי הכל כפי התנאתו, והוי ליה מתנאי המכירה, ופשוט הוא לכאורה דהכל לפי התנאתו!

ונראה דלזה התכוון הרש"ש (ד"ה 'וקונה עצמו'), שהזכיר את דברי התוס' יו"ט, ואמר שדחוק הוא.

ועוד צריכים אנו להתבונן היטב בקושיית הרשב"א, דהנה הניח לנו הרשב"א הנחת יסוד, והיא דאין לדעת רבנן יציאת שש במוכר עצמו. ולכאורה קשה: מנין למד זאת הרשב"א? והרי בגוף הברייתא המביאה את מחלוקת ר' אליעזר ורבנן כתוב להדיא דמוכר עצמו נמכר "לשש" וליתר על שש לדעת רבנן. ועל כרחנו ללמוד זאת כפי מה שמלמדת אותנו הגמ' על פי הפסוק דכתיב במכרוהו כ"ד: "ועבדך שש שנים" – זה ולא מוכר עצמו, הרי לן דמיעטה התורה יציאת שש גבי מוכר עצמו. ולפי זה יבאר הרשב"א את דברי הברייתא, דאין שני דינים במוכר עצמו – יציאת שש ויתר על שש – אלא מלמדת אותנו הברייתא דלדעת רבנן שאני דינו של המוכר עצמו ממכרוהו כ"ד, דבמוכר עצמו יכול הוא

* תודה למשה גרובר על הסיוע בעריכה.

להתנות לשש וליתר על שש, ואולי אפילו פחות על שש, ודין אחד הוא, ואילו מכרוהו ב"ד אינו יוצא אלא לאחר שש שנים, ואפילו אם התנה על יותר או פחות.
ואם כנים דברינו בדעת הרשב"א, הרי דלמרות שלמד הרשב"א דבמוכר עצמו שייך התנאת שנים ביציאתו, ואפילו הכי הקשה הרשב"א קושייתו, דמשנתנו אינה מדברת במוכר עצמו אליבא דרבנן, הרי דנקודת המוצא בדברי הרשב"א היא כדעת התוס' יו"ט ואפילו הכי הקשה קושייתו (ותירץ בדוחק כאמור לעיל). ובאמת מפורשים הדברים בדברי הריטב"א (ר"ה דתניא), דביאר דין לן, דשאני דינו של המוכר עצמו מדין מכרוהו ב"ד, דמוכר עצמו נמכר הוא לפי התנאות בין יתר על שש ובין פחות על שש, משא"כ מכרוהו ב"ד דאין נמכר אלא לשש; ומבאר הריטב"א טעמו, דכיון דלא אשכחן ליה דרשא דקרא שיהא סתמו לשש הרי תלוי הדבר בהתנאות.

ב

ברם שיטת רש"י¹ אחרת, וכפי שדייק זאת הריטב"א שם, דבסתמא נמכר הוא לשש ויכול הוא להתנות על יותר משש. וכך דייק המשנה למלך מדברי הרמב"ם (הל' עבדים פ"ב ה"ב וה"ג). ולפי שיטה זו מדויקת לשון הברייתא, דמוכר עצמו נמכר "לשש" וליתר על שש – והיינו דבמוכר עצמו ישנם שני דינים: יציאת שש בסתמא ויתר על שש לפי התנאות, ובמכרוהו ב"ד אינו יכול להתנות ליתר על שש; ולדעת ר' אליעזר גם מוכר עצמו אינו יוצא אלא בשש מבלי יכולת ההתנאה.

ולפי רש"י מתורצת שפיר קושיית הרשב"א, דבאמת גם במוכר עצמו שייך יציאת שש, ובסתמא, לדעת רבנן, ושפיר השוותה המשנה דינם של המוכר עצמו ומכרוהו ב"ד, דבשניהם שייך יציאת שש, רק נתמעט דינו של מכרוהו ב"ד מיתר על שש. ונראה דלכך התכוון הרש"י בהפנותו לרש"י בהקשר לקושיא זו.

וניתן להביא ראיות לשיטת רש"י מהסוגיות:

דהנה הגמ' (טו ע"א) לקמן, בכיוררה מי לא יליף שכיר שכיר, אומרת:

רבי היא, דתניא: "ואם לא יגאל באלה" – רבי אומר: ב"אלה" הוא נגאל, ואין נגאל בשש. שיכול והלא דין הוא: ומה מי שלא נגאל ב"אלה" [-מוכר עצמו לישראל] נגאל בשש, זה שנגאל באלה [-מוכר עצמו לעכו"ם] אינו דין שנגאל בשש? ת"ל: "באלה" – ב"אלה" הוא נגאל, ואינו נגאל בשש.

ואם ילפינן שכיר שכיר, הרי שגם מוכר עצמו לישראל צריך הוא לצאת בקרובים, כמו מוכר עצמו לעכו"ם, דנילף שכיר שכיר, ואין מקום ללמוד ק"ו² (עיין שם בדחיית הגמ').

1 דף יד ע"ב ד"ה ויתר על שש, וז"ל: "אם התנה לימכר לעשר שנים", הרי דאם לא התנה ובסתמא נמכר עד שש.

2 וכיון דאתא לידן נימא בה מילתא. דהנה הקשה המהרש"א שם בסוגיא, דמהגמ' משמע דההוכחה דרבי לא לומד שכיר שכיר היא מדין נמכר לישראל, דאינו נגאל באלה, דאי יליף – אמאי קאמר: "והלא דין הוא, ומה נמכר לישראל דאינו נגאל באלה [-בקרובים] נגאל בשש וכו'", דמדוע לא נגאל בקרובים? נילף שכיר שכיר מנמכר לעכו"ם; אלא ע"כ דרבי לא יליף שכיר שכיר. שואל המהרש"א: מדוע לא הקשתה הגמ' על גוף הק"ו, דאינו נצרך הוא, דרבי יכול ללמוד שכיר שכיר שנמכר לעכו"ם נגאל בשש, ומכאן שעל כרחק דלא יליף שכיר שכיר. מתרץ המהרש"א, דניחא ליה לתנא דברייתא למילף ליה בק"ו. והסברא

ולכאורה צריך ביאור, דאם לא ילפינן שכיר שכיר, מגין לגמ' דמוכר עצמו יוצא בשש? הרי לן דגם אם לא ילפינן שכיר מוכר עצמו יוצא בסתמא בשש, וראיח ברורה היא לשיטת רש"י, דגם לשיטת רבנן מוכר עצמו יוצא בשש בסתמא.

כרם מהסוגיא גופא אין ראיח, דאפשר להעמיד שהגמ' לומדת ק"ו ממכרוהו ב"ד, וכמו שתוס' למדו בסוגיין למסקנה; ומכל מקום ראיח היא משיטת תוס'³, דסברו לומר שסוגייתנו לומדת ק"ו ממוכר עצמו, והקשו דגם אם לא ילפינן שכיר שכיר אפשר ללמוד זאת מ"וכי תשיג", אלא על כרחך דלומדת הגמ' ק"ו ממכרהו ב"ד. ונראה מתוס', דלא הקשו על פשט הגמ' קושיא חזקה יותר: דאיך בכלל ידעינן דמוכר עצמו יוצא הוא בשש לולי ילפינן שכיר שכיר – על כרחך דגם לשיטת תוס' מוכר עצמו יוצא הוא בשש בסתמא לדעת רבנן, וכמו רש"י.

ראיח נוספת ישנה מסוגיין, דממעטת מוכר עצמו מרציעה. ואינו מוכן: דהרי קיימא לן דיוצא בשש נרצע, ולא מצינו יוצא ביוכל דנרצע, וכבר מיעטנו מוכר עצמו מיציאת שש, וא"כ למה לן למעט גם מוכר עצמו מרציעה? אלא על כרחך כרש"י, דגם במוכר עצמו שייך יציאת שש, ואפילו לדעת רבנן.

אבל נראה דראיח זו ניתן לדחות, דאפשר להעמיד סוגיין במתנה יציאתו לפני היובל, דנרצע הוא; או דאפשר לדחות כתוס', דלמרות שמיעטנו מוכר עצמו מיציאת שש, היתה הו"א שיירצע – קמ"ל שלא, וכן תירצו תוס' בסוגיין (ד"ה ולא איתנו) בקושיא דומה, שהקשו מדוע מיעטנו מוכר עצמו מרציעה, והרי כבר התמעט דינו משפחה כנענית, וקיימא לן דמי שלא הותר בשפחה כנענית אינו נרצע, וא"כ מדוע מיעטנו מוכר עצמו מרציעה; ותירצו דאפילו הכי היתה הו"א שיירצע – קמ"ל שלא.

בוזה נראית, דכיון דק"ו אדם דן מעצמו, משא"כ גזירה שווה דאין אדם דורש אלא א"כ שמע מפי רבו. ומקשה ע"ז הפני יהושע, דכך אפשר לומר רק לתירוץ ראשון בתוס' ד"ה 'אמר קרא'; ברם לפי תירוץ השני של תוס', דמתרצים דבאמת נמכר לישראל נגאל באלה, לולי הפסוק "יגאלנו", והגמ' דורשת ק"ו מדלא כתיב בקרא להדיא, והיינו: "ומה מי שאינו נגאל באלה [פירוש: דלא כתיב בקרא בהדיא דנגאל באלה] נגאל בשש, זה דכתיב בתורה דנגאל באלה – אינו דין דיגאל בשש?", וכך למדו תוס' את הק"ו. ובוודאי דק"ו קלישא הוא, דאין זה קל או חמור דיני, וא"כ עריפא מיניה הגזירה שווה, והדרא קושיית המהרש"א לדוכתיה. ומיישב הפני' קושיא זו, באמרו דבאמת אי ילפינן דין זה מגזירה שווה לא יכולנו ללמוד זאת, כיון דיש שכיר האמור גבי מוכר עצמו ויש שכיר האמור גבי מכרוהו ב"ד, וממאי דיילמד משכיר האמור גבי מכרוהו ב"ד דיוצא בשש, נילף משכיר האמור גבי מוכר עצמו דאין לו יציאת שש אליבא דרבנן.

והמתבונן בתירוץ זה של הפני' יראה דפשוט הוא, ואמאי לא סבר לתרץ כך המהרש"א? לאחר עיון נראה דעתנו יותר נוטה עם המהרש"א, עד לכדי תמיהה על הפני'. היינו דהקשינו בגוף המאמר על עצם הלימוד בגמ' את הק"ו, דמגין לגמ' דין זה של יציאת שש במוכר עצמו, עד כדי ללמוד מזה לנמכר לעכו"ם, הרי השתא אנו דנים לפי מאן דלא יליף שכיר שכיר? ויישבנו זאת, לפי רש"י דס"ל דמוכר עצמו נמכר הוא בסתמא לשש שנים, וזאת רוצים אנו ללמוד לנמכר לעכו"ם, דנתמעט דינו מיציאת שש, ולפי זה נילף מגזירה שווה שכיר שכיר דנמכר לעכו"ם יצא בשש. ואין לדחות דמוכר עצמו לא יוצא בשש, וכפני' כיון דכפי שהוכחנו השתא גם לולי גזירה שווה דשכיר שכיר ממוכר עצמו דיוצא בסתמא בשש, וא"כ הדרא קושיית המהרש"א לדוכתיה. ועל כרחנו יש לדחוק כתירוץ המהרש"א, ותמיהה על הפני'.

ואולי נאמר בדעת הפני יהושע, דקושייתנו הראשונה אינה קשה בפשטא דסוגיא, וכפי שהראינו בגוף המאמר, מאחר דאפשר להעמיד את הסוגיא דלומדת את הק"ו ממכרוהו ב"ד, וכפי שלמד זאת רש"י, ושם פשוט לכו"ע דיש יציאת שש; אלא דאנו הוכחנו לשיטת תוס' להו"א, דפירש סוגייתנו במוכר עצמו, וחזר בו מפירוש זה לא בגלל קושייתנו, הרי דס"ל כרש"י, דמוכר עצמו יוצא בסתמא בשש, משא"כ קושיית המהרש"א השניה, על הצורך בק"ו גופא, קשה היא בפשטא דסוגיא, ולא שייכת היא למח' הראשונים, והיינו גם לריטב"א, ולזה תירץ הפני' תירוץ.

ועוד ראייה יש לנו בדעת רש"י, דבגמ' לקמן (טו ע"א) למדנו, דבמוכר עצמו אם פגעו יובל שנים או שלש שנים לפני יציאתו – יובל מוציאו; ושואלת הגמ' שם, דאולי נלמד דין זה ממוכר עצמו למכרוהו ב"ד, דאם פגעו יובל דיוצא. ולשיטת רש"י שפיר ניתן לדמות מילתא למילתא וללמוד מכרוהו ב"ד ממוכר עצמו, דבשניהם יוצא בשש. ברם לשיטת הריטב"א קשה: מה למוכר עצמו, דכך דינו לריטב"א, דבסתמא יוצא ביובל, ואיך נלמד מכאן למכרוהו ב"ד? וכי תימא, דנעמיד סוגיין במוכר עצמו שהתנה מכירתו לפחות מעד היובל, דיובל מפקיעו, וכמו שמביא זאת הרמב"ם, וזאת נלמד למכרוהו ב"ד דיובל מפקיעו – עדיין קשיא לי, דמהיכא תיתי להעמיד את הפסוק במתנה מכירתו לפחות מהיובל, דיובל מפקיעו, דאולי נעמיד במכירה בסתמא עד היובל, דיוצא אפילו לאחר שלש שנות עבודה. ועיין במנחת חינוך (מצוה מב) דהקשה קושיה זו האחרונה על הריטב"א, ונשאר בצ"ע.

ג

ודברי רש"י צריכים הם ביאור רב. דמילא אם ילפינן שכיר שכיר ובא הפס' למעט מוכר עצמו, וכמסקנת הסוגיא, שפיר ניתן לומר שדין מוכר עצמו ומכרוהו ב"ד שווה ביציאת שש, ורק דהפס' מיעט מוכר עצמו, דאין הוא יוצא רק בשש, אלא יש בידו להתנות ליותר על שש; ומשא"כ מכרוהו ב"ד, דאין בידו להתנות על מכירת יתר על שש. אבל להווא אמינא, מנין לנו לחדש יציאת שש במוכר עצמו? דהרי כפי מה שמעיר הריטב"א, במוכר עצמו לא כתיב כלל יציאת שש! ועוד, כפי מה שכתבנו בדברי הרשב"א, מיעטנו יציאת שש מהפס' גבי מכרוהו ב"ד ממוכר עצמו.

וניתן לנו לתרץ, דאין זה דין ביציאה, דלכן סתמא בשש. וא"כ קשיא: הא מגלן? צריך לומר שדין הוא בעבודת עבד, שנמכר לפחות לשש שנים, ואחרת אין זו "עבודת עבד", אלא "עבודת שכיר" מיקרי, ולכן סתמא בשש. ולפי זה פליג רש"י אריטב"א בתרתי: על דין הסתמא, דלרש"י מוכר עצמו סתמא בשש ולריטב"א סתמא ביובל, וכפי שמדייקים בדעת הריטב"א⁴; ועוד חלוק רש"י עם הריטב"א במוכר עצמו שהתנה לימכר פחות משש, דלריטב"א חל, ולרש"י לא חל, כיון דפחות משש לאו שם עבד עליו.

וכך ס"ל למהרי"ט⁵, דפחות משש לא הוי מכירת עבד. ומביא המהרי"ט מקור לזה מהפסוק: "כי משנה שכר שכיר" – היינו כפל שכירות הוי שם עבד. עיין חושן המשפט סימן

4 עיין משנה למלך פ"ב ה"ג.

5 עיין משנה למלך ה"ל עבדים פ"ב ה"ג, שמביא שיטת המהרי"ט ודן בדבריו. והקשה המשנה למלך על שיטת המהרי"ט, וז"ל: "ותמהני, איך תלה עבודתו של זה מפני שהוא לשש שנים? דאטו מי שנשכר לשש שנים יהיה לו דין עבד, שאינו חוזר בחצי זמנו, ויהיה מוזהר להשוותו עמו במאכל ובמשתה, ויהיה עובד זה השכיר באיסור דילי בני ישראל? הא ודאי ליחא, וכמ"ש התוס' פרק קמא דמציעא ב"ד"ה 'כי לי בני ישראל עבדים'. וע"כ טעמא הוא, משום דשאני עבד, דגופו קא מקני, ומש"ה אינו יכול לחזור בו, וצריך שטר שחרור, ועובר על 'כי לי בני ישראל עבדים'; אבל שכיר אינו נקנה אלא למעשה ידיו, ומש"ה אינו נכלל בדיני עבד עברי, וא"כ העבד, אף שיהא נמכר לפחות משש, דין עבד יש לו, שהרי הקנה גופו, אבל שכיר, אף שנשכר ליותר משש, אין לו דין עבד. ואף לסברת המהרי"ט, הובאה בהגהות מרדכי בסוף פרק השוכר את האומנין, דיש להיזהר להשכיר עצמו ביותר משש שנים – ההיא לאו משום דמיקרי עבד ביותר משלוש שנים, וכמ"ש בפירוש, אלא משום דנפקא ליה מתורת שכיר, משו"ה כתב דיש להיזהר וכו'". ותמהני על תמיהתו של המשנה למלך, דוודאי יכול להיות שכיר יותר משש, ותלוי הוא בהסכם מכירתו, וכל עוד שלא סיכמו על מכירתו לעבדות, וכמ"ש"כ הוא על מכירת גופו לעבדות לא שייכא דין עבד, וכך הוא גם למהרי"ט; אלא דחידש המהרי"ט, דאם אדם מכר עצמו לעבד, וכך ביסס והגדיר את מכירתו, רק

שלג ובקצוה"ח שם. והיה נראה לומר בסברת המהרי"ט, דכיון דישנה פה מכירת עבד, וחלות חדשה באה לכאן, על כל מרכיבי הדינים, ועבר הוא על "כי לי בני ישראל עבדים", צריך שיהא ניכר הבדל באופי השעבוד בין עבד לשכיר.

ברם נראה דאין זה שורש סברתו של המהרי"ט, דא"כ היה זה רק במוכר עצמו ולא במכרוהו ב"ד, דבמכרוהו ב"ד ניכר דיש פה שעבוד שונה משכיר מאחר, שכן נמכר בעל כרחו, ואין כאן כלל השוואה לשכיר ביסוד הקניין; ובכל אופן מביא המהרי"ט הוכחה לסברתו ממכרוהו ב"ד, מגניבו חמש מאות ושווה אלף דאינו נמכר, ושואל המהרי"ט: מדוע לא יימכר לשלוש, כדי גניבתו, אלא על כרחך דפחות משש לאו שם עבד עליו. וכפשטות נראה דסברת המהרי"ט היא, דשונה דין העבד מדין השכיר בזמן השיעבוד וביכולת החזרה, דבעבד אין הוא יכול לחזור עד שש, משא"כ בשכיר, דיכול הוא לחזור. ונראה דסברת המהרי"ט נוחה רק לשיטת רש"י, אבל לשאר הראשונים אי אפשר לאמרו, מאחר שלשיטתם יכול להתנות על פחות משש, ולפי המהרי"ט פחות משש לאו שם עבד עליו.

ועוד לפי דברי המהרי"ט הדרא קושיית הרשב"א לדוכתה, דגם כאן הא דיוצא בשש לאו מדין שחרור הוא, אלא מדין המכירה. ואולי כך משמע, דמכרוהו בית דין אינו נמכר אלא לשש, אבל אין זה מסתדר עם פשט המשנה, שמשווה דין מוכר עצמו עם דין מכרוהו בין דין, דמשמע שחידשה המשנה חידוש בשחרור שש, ואם זהו דין מתנאי המכירה אזי מה החידוש שיש כאן? וכאמור לעיל.

ועוד קשה: הרי משמע שדין יציאת שש הוא דין שחרור, ופשט המשנה מורה כך, כפי שדקדקנו ברשב"א. ועוד משמע כן מתוס' (ד"ב ד"ה 'מעיקרא'), דדין שש הוא דין שחרור, דעיין שם בסוגיא שמביאה הגמרא קל וחומר משפחה שנקנית בכסף לאשה, שתיקנה בכסף; ודוחה הגמרא: מה לשפחה שקונה עצמה בכסף, לאשה שאינה קונה עצמה בכסף; ומבאר שם תוספות, דיכולה היתה הגמרא לומר דשפחה גם נקנית בשש. ואם נאמר דיציאת שש הוא דין מתנאי המכירה, אזי אין בזה פירכא. אלא ודאי מוכח מתוספות, דשש הוא דין כציאה, ולא מתנאי המכירה.

וכן משמע מהרמב"ם, גבי מוכר עצמו לעכו"ם, דסתמא מכירתו עד היובל, דהופקע מתורת שש. ואם כמהרי"ט – גם אם נאמר שהופקע דינו מיציאת שש, אבל עדיין שם עבד עליו, ולמה לא יהא דינו כדין עבד רגיל ויימכר לשש שנים? דאם שש מתורת שחרור הוא – מבואר, דנמכר לעולם, רק יש שחרור, וברגע שהופקע מתורת שש הופקע מתורת שחרור, והדר דינא ליובל.

ועוד קשה על דברי המהרי"ט, דאיך שייך מקרה כזה שאדם נמכר לעבד שלוש שנים לפני היובל עם חלות דיני העבדות שבו, שהגמרא למדה על זה שיוכל מפקיעו, והרי לפי דבריו לאו עבד הוא!

ד

ולאור זה נלענ"ד לומר, דלימדה אותנו תורה שני דינים, אחד מתוך השני, והיינו: לימדה אותנו תורה שחרור עבד עברי, והוא לאחר שש שנים; ומכלל זה למדנו דגדר עבד עברי הוא "עבודת שש שנים". דאל"כ, אמאי דווקא שש? והגדר השני מוכרח הוא, דהנה הרמב"ם (שדיקדקנו ממנו דס"ל כרש"י) בפ"ב מהל' עבדים (ה"ד), כתב: "אחד מכרוהו ב"ד ואחד המוכר עצמו וברח חייב להשלים לשש" – וצ"ע, כיון דמוכר עצמו יוכל למכור עצמו אף ליתר משש, למה כתב הרמב"ם דמשלים רק לשש? והו"ל לכתוב דמשלים כפי תנאו. ומשמע מזה, דהך דינא דבורח שחייב להשלים, דילפינן מקרא דשש שנים, הוא דווקא על שש דכתיב בקרא. וצ"כ אמאי לא ילפינן גם במוכר עצמו, היכא שמכר עצמו כפי תנאו, שחייב להשלים הזמן שברח.

וניתנה ראש ונשובה לראשית דברינו, ונאמר דכאמת דין שש אינו קניין לזמן של שש שנים, כמו אחד השוכר חפץ לזמן, אלא דיש לו בו קניין בלתי מוגבל לזמן לעניין זה שיש בו עבדות של שש שנים, וכל זמן שלא נתקיים דין שש הוא עבד לעולם. וזהו דילפינן מקרא דשש שנים "יעבוד", דמנין של שש שנים אינם עולים לו כי אם דווקא בעבודה, וכל זמן שלא עבד שש שנים לא מיקרי שנתקיים עבדות של שש שנים. ובחלה ילפינן מקרא דגם בעבד שלש או בעושה מעשה מחט עולים לו למניין שש, גם בלי עבודה, משום דמקצת עבודה סגי.

ועיין בלשון הרמב"ם (שם ה"ה), שכתב:

חלה חלאים מקוטעים, אם הכל פחות מארבע שנים – עולין למניין שש, אבל אם חלה ארבע שנים – חייב להשלים כל ימי החולי, שנאמר: "כשכיר כתושב". ואם פגע בו יובל – יצא. במה דברים אמורים שמחשבין ימי החולי? כשהיה חוליו כבד שאינו יכול לעשות מלאכה, אבל אם לא היה חוליו כבד אלא יכול לעשות מעשה מחט, אפילו חלה כל שש עולין לו.

ונקט הרמב"ם הלשון "עולין לו למניין שש", וכן בסוף דבריו כתב: "עולין לו", והיינו משום דזהו עיקר חידושא דקרא, דעולים למניין שש, ובבורח אין עולה למניין שש, וזהו מעיקר הקניין שיש לו בעבד עברי, שהוא קנוי לו על מניין שש, ולא קניין לזמן של שש וממילא אם עבר הזמן בטל קניינו. ונמצא דכל זה הוא רק מה שנוגע לדין שש. אבל המוכר עצמו – מה שמוכר את עצמו לעשרים שנה זהו מצד תנאו, והו"ל קניין לזמן של מספר שנים, וממילא דינו כמו שאר קניין לזמן, כמו שביארנו, ע"כ צריך להשלים. ואמנם למדנו מזה, דגם במוכר עצמו יש כל דין שש, כמו שמכרוהו ב"ד, ורק דיכול להתנות תנאים ולמכור את עצמו לזמן מפורש יותר משש, אבל חלוק זה מדין שש, שהתנתו יש לה דין כמו קניין לזמן בכל דוכתי. ולהכי נקט הרמב"ם בדווקא אחד המוכר עצמו ואחד שמכרוהו ב"ד וברח חייב להשלים שש אבל לא יותר משש.

לפי"ז למדנו מהפס' דכתיב במכרוהו ב"ד ועבדך שש שנים:

א. דין שחרור לאחר שש הוא מוחלט ואינו משתנה.

ב. דין עבדות שש שנים.

ולפי"ז מה דמיעטנו מהפס', לגבי מוכר עצמו, הוא את דין השחרור ההחלטי לאחר שש, אבל לא את עצם גדר העבד, דשייך הוא לכל העבדים בשווה, והוא דין עבדות שש שנים.

וראו להדגיש, דאין זה משום דלפחות משש אין קרוי עבדות אלא שכיר מיקרי, כמהרי"ט, דצריך ע"ז קרא "כי משנה שכר שכיר"; אלא דדין עבדות שש שנים הינה הגדרה של תורה, ואין בה שום שוני בין כל סוג העבדים. ובעצם דומה הדבר כאילו הגדירה התורה דכל עבד לאחר שעבד שש שנים דינו הוא להשתחרר, כי מילא חובתו בתורת עבד, אלא דבמוכר עצמו זיכתה אותו תורה להתנות על יותר משש. ואם נעמיק חקר אף נאמר, דמה שמגדיר אותו מוכר עצמו היא עצם הזכות למכור עצמו ליותר משש, דאל"כ במה מתבטאת יכולת המכירה אם מחוייבת היא להגדרות המכירה, וכביכול ב"ד מוכרים אותו ע"י זה דהוא יוצר את הקניין בעצמו. וכוודאי שקבלת הכסף לא היא המגדירה את המוכר, דבמכרוהו ב"ד כותב המאירי שנותנו למי שגנב ממנו, ואפ"י הכי ב"ד הם המקנים.

ה

לפי זה ניתן לתרץ קושיית הרשב"א בנקל, דהקשה איך לדעת רבנן, דס"ל דבמוכר את עצמו אין דין יציאת שש, תבואר המשנה, שלא חילקה ודיברה בסתם דעבד עברי קונה עצמו בשנים. לפי דרכנו מבואר הדבר שפיר, אליבא דרש"י, דבאמת במוכר עצמו הו"ל דין ביציאת שש, דהוא גדר בעבדות שש, וכבר מילא תפקידו בתורת עבד מדאורייתא, ויכול הוא להשתחרר בתורת שחרור; אלא דיש לו זכות בתור מוכר עצמו למכור אף יותר, לדעת רבנן, ולכן שפיר כתבה המשנה יציאת שנים, ולא חילקה בין מוכר עצמו למכרוהו ב"ד.

לפי דרכנו גם מבואר דין מכירת העבד שלש שנים לפני היובל, דאין מכירת העבד מהווה גדר עבדות אובייקטיבי, לאפוקי שכירות ופחות משש, דהו"ל שכיר, ונמדד הדבר לפי כמות השנים המעשית; אלא דין עבדות שש הינה גדר שלימדה אותנו תורה הקיים בכל עבד, ונמדד הדבר באיכות עבודת השש שדרשה תורה. ולימדה אותנו תורה גדר נוסף, דיובל מפקיע את מציאות העבד מעבודתו ונהפך לבן חורין, ואין בדברים משום סתירה. וכיון שכך, אין שום חיסרון בחלות מכירה כזו הסמוכה ליובל, דבכה"ג דורשת התורה איכות עבד מקסימלית עד היובל, דהוא גופא חידושה של תורה.

אלא שעדיין לא ניצלנו מקושייתנו על דברי המהרי"ט מדברי הרמב"ם (פ"ב ה"ד) גבי מוכר עצמו, דהרי הרמב"ם ס"ל כרש"י, דבנמכר סתמא יוצא בשש, ומדלא הזכיר כן גבי נמכר לעכו"ם מבואר דבנמכר לעכו"ם ליתא להאי דינא, ויוצא רק כיובל. ואם נימא כהכנתנו, דדין יציאת שש שנים שווה הוא לכולם, וגם במוכר עצמו לישראל, והוא גדר כללי שדרשה תורה בעבדות שש, ורק דבמוכר עצמו ישנו דין נוסף ביסוד ההתנאה ליותר משש, ובוה התמעט נמכר לעכו"ם, דאליבא דרבי הופקע דינו מיציאת שש – נאמר דאין הוא יוצא לשש כמו מכרוהו ב"ד כדרישה של התורה, אבל עדיין יהא דינו כמוכר עצמו לישראל, דבסתמא דינו ביציאת שש שנים?

ולחומר הקושיא צריכים אנו להתבונן היטב הדק בדברי הרמב"ם. דכתב הרמב"ם, שהמוכר עצמו לעכו"ם אם לא נפדה אינו יוצא אלא כיובל, שנאמר: "ואם לא נגאל באלה יוצא בשנת היובל"; והוא כרבי, דאמר ב"אלה" הוא נגאל ואינו נגאל בשש. וצ"ע: למה לא כתב הרמב"ם בהדיא הך דינא דנמכר לעכו"ם אינו יוצא בשש משום שנאמר ואם לא יגאל באלה, וכמו שנקט רבי, ולמה שינה הלשון וכתב דנמכר לעכו"ם אינו יוצא אלא כיובל? וע"כ נראה לומר דהרמב"ם נקט לנו פירושא דרבי, שאמר אינו יוצא בשש, דאינו רק

מיעוטא מדין שש, אלא דהקרא מגלה לנו שעיקר דין עבדות שחל בנמכר לעכו"ם הוא חלות עבדות עד היובל, וכמו שש בנמכר לישראל, דאי אפשר לחול כלל לעבדות לפחות משש – כן הוא דינא דיובל בנמכר לעכו"ם, דעיקר חלות עבדות שלו הוא עד היובל, ובפחות מיובל אי אפשר כלל לחול עבדות עליו, דזהו תורת עבדות שלו: "עד היובל", וזהו עיקר חידושא דקרא. ע"כ כתב הרמב"ם עיקר הדין דנמכר לעכו"ם אינו יוצא אלא ביובל, והיינו שעיקר עבדות שלו הוא עד היובל, וממילא אימעוט משש. נמצא לפי"ז דאפי"א אם יתנה לפחות מיובל לא יועיל, כמו דלא מהני אם מתנה לפחות משש. ואף דהאחרונים נקטו דתנאי מועיל – אחזינה בשיפולי גלימא דר' אריה לייב מאלין (ח"א סי' לא), דס"ל דתנאי לא מועיל. ועוד נראה דהאחרונים דס"ל הכי יאמרו זאת אליבא דריטב"א, דבמכר עצמו לישראל יכול הוא להתנות אף על פחות משש, הוא הדין הכא בנמכר לעכו"ם, דיכול הוא להתנות אף פחות מיובל, ולא בשיטת רש"י המוזכרת. וכן הוא להדיא במנחת חינוך (מצוה מב אות ט).

1

ולפי מהלך זה בשיטת רש"י, נפתח לנו צוהר להבנת דברי הריטב"א. דהריטב"א ס"ל דבסתמא מוכר עצמו נמכר עד היובל – כך דייקו בדבריו; אלא די ש לו יכולת התנאה לפחות משש או ליותר משש, ועיין לעיל בקושיותינו עליו מגמ' ומסברא. ועוד ניתן להקשות, דאם רוצים אנו לומר דמשנתנו אליבא דכו"ע, אזי מעבר לקושיא דהזכרנו, דלדרך זו בריטב"א קשה להלום זאת, דמשנתנו לכו"ע, נוסף מה שהגמ' (טז ע"א), בחיפושא אחר המקור לשחרור שנים, מביאה את הפס' "שש שנים יעבד ובשביעית יצא לחופשי" – ולדברי הריטב"א אין לזה כלל עניין למוכר עצמו.

ובבואנו לעמוד על דברי הריטב"א, צריכים אנו לשאול על עצם הדברים הנאמרים בריטב"א, דהמתבונן יראה דקשים הם: דהנה פשוט הוא דלרבי אליעזר, דס"ל דמוכר עצמו יוצא בשש, אינו יכול להימכר לפחות משש בדין עבד עברי, דדין עבד עברי חידוש הוא, שהרי אינו נוהג אלא בזמן שהיובל נוהג, ואי אפשר לשנות מכירתו כמשפט עבד עברי מהתורה (ועיין לעיל מאמרנו בהגדרת העבד⁶). וא"כ לדעת הריטב"א, דס"ל דבסתמא נמכר עד היובל, אזי הדין נותן שאינו יכול להימכר למניין שנים שיצא קודם היובל, ומנין נובעת הזכות להתנות על פחות מזה? ועיין חזו"א (אהע"ז סי' קמח) דהקשה זאת.

2

ולכן נראה לעניות דעתי לומר בדעת הריטב"א, שחקר הוא בחקר בינתו את עומק דרשתה של תורה, ומשם למד הריטב"א דרכם של חז"ל בהבנתה של תורה. והדברים יתבאר בעז"ה. דהנה הפס' האמור במכרוהו ב"ד, דכתיב "ועבדך שש שנים", בא ולימדנו דבמכרוהו ב"ד – כיון דנמכר הוא בגנבתו אזי דרישתה של תורה היא שיימכר לשש שנים בלבד, לא יותר ולא פחות. וכאן נטעה התורה יסוד במכרוהו ב"ד, דאין לך יכולת להתנות על מכירתו כלל, אלא רק למלא את דרישתה של התורה שיימכר לשש שנים בלבד. ונאמר

אף יותר מזה: דאם הוא לא עומד בסיבות המחייבות מכירה מדאורייתא, וכגון בגניבו חמש מאות ושווה אלף, אזי אינו נמכר. אם הדבר היה תלוי ב"ד, ניתן היה למוכרו למחצית מהזמן, אבל כאמור אין זו הגדרה במכירת ב"ד, אלא בירור רצון התורה. ועיין במשנה למלך שם, דכך תירץ הוכחת המהרי"ט מגניבו חמש מאות ושווה אלף, דהוכיח מזה המהרי"ט דגדר עבדות הוא שש שנים; ודחה דבריו המל"מ, דאין זה מצד העבד, שלא שייך שיימכר לפחות משש, אלא דין הוא בכח המכירה, דבעינן שיהיו דמיו מובלעין בגניבתו, והיינו רק היכא שאפשר למכור כולו לכל דמיו, ואם ימכרוהו רק לשלוש – הרי לא מכרנו את כל מה שאפשר למכור.

ולפי זה מובנת הגמ' במה שממעטת דין מוכר עצמו מיציאת שש, דכתיב גבי מכרוהו ב"ד "ועבדך שש שנים" – הוא ולא מוכר עצמו. הבין הריטב"א, דאין התורה ממעטת יציאת שנים במוכר עצמו, אלא ממעטת היא את ההגדרה הבלעדית ליציאתו של עבד במכרוהו ב"ד, דיציאת שש היא, והיינו: דווקא הוא נמכר לשש ולא יותר ולא פחות, לפי הגדרות התורה, אבל מוכר עצמו – ישנה לו יכולת התנאה כפי רצונו, בין פחות בין יותר. ומהדהדים הם דברי הריטב"א: "דהא לא אשכתן ליה [במוכר עצמו] דרשא דקרא שיהא סתמו לשש, דקרא 'ונמכר לך' כתיב, ולא יהיה ביה שעורא כלל". ואנו נמשיך ונאמר, דלא רק דהתורה לא כתבה את הדין הסתמי של יציאתו, ולכן יש יכולת להתנות, אלא זה גופא מה שרוצה התורה, שתהיה יכולת התנאה, ולכן לא כתבה דין מכירת עצמו בסתמא. וגם בדעת הריטב"א יש לנו לומר כפי שאמרנו בדעת רש"י, דבאמת יכולת ההתנאה גופא היא המגדירה את המוכר עצמו. ולפי זה שני סוגי עבדים הם:

א. במכרוהו ב"ד, דנמכר הוא בגניבתו, והתורה מלמדת אותו אחריות על מעשיו ע"י לקיחת מעשה ידיו ושעבודו המלא לאדון; וכך אף הוא משיב את גניבתו.

ב. מוכר עצמו, שישנם לו סיבות עצמיות שהביאו אותו למכור עצמו, ומוגדר הוא כך ע"י יכולת ההתנאה במכירתו.

ונוסיף סייג לזה ונאמר, דהשוני הוא באופן יצירת השעבוד, אבל לאחר שחל הוא השעבוד ע"י הקניין והתהווה "שם עבד", שב דינם להיות שווה לעניין דיני עבד עברי החלים עליהם. כך יתורץ הפני יהושע, דשואל מדוע הגמ' בכיורה אחר מקור לקניין כסף בעבד מביאה היא מקור לכל אופני העבדות בעבד עברי מוכר עצמו, מכרוהו ב"ד, אמה וכו', ומדוע לא מספיק בלימוד אחד לכולם? ולפי דרך זו שפיר, דהקניין מורה הוא על אופן התהוותו לעבד, ומוגדר הוא על פי מה שהתורה דרשה בהגדרתה את העבד, וממילא הגדרת העבד משליכה היא על האופן שבו נוצר השעבוד.

לפי זה הותרה לנו קושייתו על דברי הריטב"א, דהקשנו: איך למוכר עצמו יש היכולת להתנות שיהיה דינו עד היובל, וכמו בסתמא, דכך הוא לדעת רבי אליעזר, דס"ל דמוכר עצמו נמכר לשש ואינו יכול להתנות על פחות? לפי דברינו מבואר, דאין כוונת הדברים שהמצב הסתמי אצל מוכר עצמו הוא שמכירתו היא עד היובל, וכך היא הגדרתו, ורק דיש לו זכות להתנות על יותר או פחות; אלא הגדרתו היא שהמצב הטבעי והרגיל במוכר עצמו היא דהוא בעצמו רשאי ואף צריך להתנות על זמן מכירתו, כפי מה שהוא נצרך, וכך הוא רצונה של תורה, ואם לא עשה כן ולא התנה – אזי מכירתו היא עד היובל, ויוצא הוא ביובל, דהו"ל אפקעתא דמלכא.

ח

לפי זה גם ניתן ליישב דמשנתנו היא לכו"ע גם לדעת הריטב"א. דכתיב במשנתנו: "וקונה עצמו בשנים", והיינו דלולי נתנה לו תורה יכולת להתנות על פחות מיובל, ואפילו פחות משש, אזי הדר דינא למכירתו עד היובל. וא"כ חידשה תורה במתן זכות התנאה למוכר עצמו דין שחרור שנים, ונקודת חידוש זאת מוזכרת במשנה בהזכירה יציאת שנים גם ביחס למוכר עצמו ולא חילקה. ואולי לכך כיוון התוס' יו"ט בתירוצו כך את המשנה (ולפי זה מדוקדק לשון המשנה "וקונה עצמו בשנים", ולא כתיב שש שנים).

ובכך ניתן גם לתרץ קושיית המנחת חינוך, דהקשה איך הגמ' העלתה בדעתה ללמוד דין מכר עצמו שלש שנים לפני היובל, דיוכל מפקיעו, ממוכר עצמו למכרוהו ב"ד? והרי אם נלמד דין זה מסתמא, דמוכר עצמו דנמכר הוא עד היובל, הרי ודאי שדין פשוט הוא דיוכל מוציא, ואי אפשר ללמוד דין זה למכרוהו ב"ד, דנמכר הוא לשש שנים שלש שנים לפני היובל, דיוצא הוא ביובל! וכי תימא שהפסוק במוכר עצמו מדבר בהתנה על מספר שנים ופגעו היובל באמצע, דחידש הפסוק דיוכל מפקיעו – עדיין קשה, דכיון דאפשר להעמיד את הפסוק בסתמא דמכירתו עד היובל, וכאן יותר פשוט דיוכל מוציא, מנין ללמוד דבהתנה יובל מפקיעו? ולא מיבעיא דניתן להקשות על הס"ד של הגמ', איך חשבה ללמוד דין זה ממוכר עצמו למכרוהו ב"ד, מאחר שבמוכר עצמו לא מוכח דין פגעו יובל באמצע דיוכל מפקיעו; אף למסקנה מקשה זאת המנחת חינוך, דאיך למדה מכאן הגמ' שאדם המוכר עצמו לשנים ופגעו יובל באמצע דיוכל מפקיעו? ונשאר שם בצ"ע.

ולפי דרכנו אתי שפיר, דבמוכר עצמו הדין הפשוט הוא דיש לו יכולת התנאה, וכך הגדירה אותו התורה, וכפי מה שאמרנו דיכולת ההתנאה היא זו המגדירה אותו כמוכר עצמו. א"כ פשוט הוא, דכשהתורה מלמדת אותנו דין במוכר עצמו, דאם פגעו יובל באמצע יוצא ביובל, אזי מדובר בהתנה, שזהו הגדרתו והדין הסתמי, דאם לא התנה – הדין שיוצא ביובל הוא "בדיעבד", ולא זה הדין המוגדר לפי התורה כמוכר עצמו. ומזה אפילו ניתן ללמוד למכרוהו ב"ד, דחידוש יותר גדול הוא דאפילו התנו במפורש על מכירת שנים, וידעו שיוכל קרב, יוצא הוא ביובל, כ"ש מכירה סתמית לשש דיוכל מפקיעו. עיין בזה וראה בדברינו.

ט

ואם כנים דברינו, הרי דבעבד המוכר עצמו לעכו"ם, מבואר ברמב"ם (פ"ב ה"ו), דיוצא ביובל ולא בשש, והוא כרבי דאמר ב"אלה" [בקרובים] הוא יוצא ואין הוא יוצא בשש. ונראה דגם הריטב"א ס"ל כן, והביאור פשוט הוא, דהרי בעצם מיעטנו אותו מאי-יכולת ההתנאה, דיכול הוא להתנות על מכירתו כשאר מוכר עצמו. אלא דא"כ צריך לשאול: מה היתה ההו"א שיהיה שונה ממוכר עצמו לישראל, שרבי היה צריך למעט? ועוד, המעיין ברמב"ם יראה דייחד לזה דין חדש – וקשה: מה שונה הוא ממוכר עצמו לישראל? אולם לרמב"ם לא קשה, מאחר וס"ל כרש"י, דמוכר עצמו לישראל נמכר בסתמא לשש, ואילו מוכר עצמו לעכו"ם נמכר בסתמא עד היובל; ועל מהות ההבדל עיין לעיל בכיבור שיטת רש"י. אבל על דברי הריטב"א קשה.

ולכן נראה דכאן צריכים אנו לדקדק אחרת בדרישת הפסוק אליבא דרבי, דווקא ב"אלה" – היינו גאולת קרובים – הוא נגאל ולא אחרת, ואפילו לא ביכולת ההתנאה, דבאה היא לו בתורת שחרור, וכך הגדירה התורה. לפי זה, עיקר הגדרתו ומכירתו של מוכר עצמו לעכו"ם היא דנמכר הוא עד היובל, ולא כפי שאמרנו במוכר עצמו לישראל, דעיקר מכירתו והגדרתו היא ביכולת להתנות על מכירתו (ורק אם לא התנה נמכר הוא בסתמא עד היובל). יוצא א"כ, שדין מוכר עצמו לעכו"ם שונה הוא, דדינו הלכתחילה הוא דנמכר עד היובל, וכך הוא מוגדר, אם לא יגאל לפני כן בקרוביו. ולפי זה צריך לעיין אם יכול הוא כלל להתנות על פחות, וכמו כל מוכר עצמו, או דגם בזה דינו שונה.